

ЕЛЕМЕНТИ НА АЛХИМИЧНИЯ СИМВОЛИЗЪМ

В ДЕСТАНИТЕ ЗА КЬОРОГЛУ

Неврие Чуфадар

ELEMENTS OF THE ALCHEMICAL SYMBOLISM

IN THE KYOROGLU SAGA DESTANS

Nevrie Chufadar¹, Shumen University, Bulgaria

Abstract: *The Koroglu Saga Destans are created by different Turkic peoples and largely reflect their specific picture of the world, formed under the influence of common archetypal mechanisms of knowledge. The article presents parallels between important elements of alchemical symbolism with some pre-religious and religious beliefs and key points in the Koroglu Saga Destans. Their common main views are the visions on the Creation of the world (whose stages the alchemists try to model in the laboratory), as well as the simultaneous elevation of the adept's spirit. In connection with the doctrine of the alchemists on the liberation of the spirit from the matter, K. G. Jung's conception of individuation and of the Self (germ. das Selbst) is presented. It is concluded that as elements of Shamanism, Sufism, Manichaeism, Islam (mystical currents) and Alchemy exist in the territory of Asia simultaneously, such elements are reflected in the collective consciousness of the peoples inhabiting them and in their work, as is the case with the Koroglu Saga Destans.*

Key words: *individuation, archetype, solitude, philosophical gold, Kyoroglu*

В настоящата статия се разглеждат елементи на алхимичния символизъм, отразени в тюркоезичното народно творчество на Средна и Мала Азия, както и част от териториите на Кавказ и България.

Такива елементи откриваме в дестаните (епосите) за Кьороглу – един герой, посветил живота си на борбата срещу поробителите на своя народ. В различни дестани на тюркоезичните народи, предимно на различни територии на Близкия Изток и Средна Азия, този герой фигурира под различни имена – Кьороглу/Кьорогълъ и Горогълъ/Гургули/Гуругли², които се

¹ Assoc. prof. Nevrie Chufadar, PhD, is a lecturer at the Department of Turkish language and literature, Konstantin Preslavsky University of Shumen, Bulgaria. Her interests are in the field of Turkish folklore, history of Turkish culture, theory of communication and ethnolinguistics. Email: n.chufadar@shu.bg

² Етимологията на името на героя, произходът и разликите между различните версии на дестаните са описани в монографията „Фантастични елементи в дестаните за Кьороглу“ (Chufadar, 2019).

осмислят в два варианта, „син на слепия“ и „син на гроба“, защото бележат различни моменти от неговия живот, изложени в различни варианти (Chufadar, 2019).

Народното дестанно творчество, характерно за посочените територии, има не само митологични корени, но също така отразява елементи от по-късните вярвания и учения, които представляват фрагменти от общата картина на света, характерна за народите, населяващи посочените територии. Наред с предрелигиозните вярвания (като шаманизъм), за тези територии са били характерни и религиозни учения – манихейството, мистичното учение суфизъм, ислямът с различни течения (сунизъм и шиизъм), а също така се забелязват и елементи на алхимичния символизъм.

Статията представя, от една страна, паралели между елементи от алхимичния символизъм, предрелигиозната, и религиозната картина на света (шаманизъм, суфизъм, манихейство, ислям) и дестанното народно творчество, респ. дестаните за Кьороглу от края на XVI до първата половина на XVIII век. От друга страна, с оглед на паралелите между ключови елементи в алхимията и в психоаналитичното схващане на Карл Густав Юнг за „цялостната личност“ (*dasSelbst* – Yung, 1995), са представени основни моменти в дестаните за Кьороглу като свидетелство за жизнения път на героя като път към Цялостност/ Самост.

Паралели между елементи от алхимичния символизъм, предрелигиозни учения, ислям и ключови моменти в дестаните за Кьороглу

Алхимия – ключови постулати (философски камък; стадии на Алхимичния процес)

Алхимията се заражда в Древния Египет и наред с магията заема важно място в египетската култура (Makarínov, URL). Древните гърци свидетелствали, че египтяните са произвеждали злато от руда, като използвали живак. Те получавали черен прах с особени качества и потенциала на всички метали. Тайните на манипулациите с тези вещества открива на хората пазителят на знанията бог Тот (Хермес Трисмегист в древногръцката традиция). Тот-Хермес според М. Елиаде (Eliade, URL 2002) представлява образ на обожествения културен герой. Мистериозният текст артефакт „Изумруденият скрижал“ от Хермес Трисмегист („Триждевеликият“), открит според легенда в Гиза от войници на Александър Македонски, съдържа описание на Великия Опус.

Алхимията прониква в Европа, след VIII век, когато мюсюлманите покоряват част от Пиренейския полуостров, а оттам, от древните гърци – при арабите (Makarínov, URL).

Най-известните алхимици от арабски произход са Ар-Рази, Ибн Сина (Авицена) и Абу Муса Джабир ибн Хайян.

Ар-Рази, авторът на книгата „Тайна на тайнствата“, разполага с голяма добре оборудвана лаборатория, а в своите трудове описва алхимични процеси като филтриране, дестилация, сублимация, коагулация и др. (Abdulaev, 2000, p. 11-12).

Ибн Сина, известен като Авицена в европейската литература, развива учението за алхимия на металите. Той смята, че те се състоят от живак и сяра. При това живакът е носителът на металните качества, а сярата придава на металите качеството да се променят под въздействието на огъня (Saldadze, 1983, p. 81).

Абу Муса Джабир ибн Хайян (с латинизирано име Хебер (721 – 815 год.) заема важно място сред арабските алхимици. Той следва идеите на Аристотел за 4 елемента – стихии: вода, земя, въздух, огън – носители на 4 качества: влажност, сухост, студ и топлина. Джабир предлага и живачно-сярната теория за произхода на металите. Именно той въвежда представата за Живака като основата на металност и Сяра, която придава на металите качеството да се променят под въздействието на огъня. Като се съединяват в различни съотношения, Сярата и Живакът образуват седем метала, а златото като най-съвършеният метал се получава при съединяването на напълно чистите Сяра и Живак в най-благоприятни съотношения. Според Джабир металите, включително и златото, се образуват бавно в земята, ето защо този процес може да бъде ускорен с помощта на „еликсир“.

Важно е да се отбележи, че в алхимията Живакът и Сярата се разбират не като реални вещества, а като носители на определени принципи (Iminova, Zhurayev, URL).

Философският Живак и философската Сяра не са твърдени на живака и сярата като конкретните вещества. Те по-скоро свидетелстват за съществуването на философските им еквиваленти като принципи, по-скоро духовни отколкото материални (Geber, URL: http://smallbay.ru/private/alch_geber.html).

Европейската алхимия е достъпна само на посветените и забулена в тайнственост поради това, че католическата църква контролира идеите, които противоречат на християнските догмати.

Сред най-известните европейски алхимици са Алберт фон Болштед (1193-1280) (Алберт Велики) и Роджър Бейкън (1214-1292), който е написал трактата „Огледалото на Алхимията“. Според Бейкън и последователите му приготвянето на „еликсира“ от „първичната субстанция“ трябва да се осъществява в три стадия – нигредо (черният), албедо (белият), в резултат на който се получава малкият „еликсир“, с който металите могат да се превършат в сребро, и рубедо (червеният), чрез който се получава великият еликсир – магистерийум (Levchenkov, URL, http://www.physchem.chimfak.rsu.ru/Source/History/Sketch_2.html).

Алхимичният философски камък като материална същност и философското злато

Философският камък представлява течна или прахообразна субстанция, чрез която неблагородните метали се превръщат в благородни – сребро и злато. Духовната му страна обаче е свързана с промените в психиката на самия алхимик. Юнг (Yung, 2008) счита, че архетиповете се активизират в определени ситуации – духовна криза, интензивна духовна практика или дълго усамотяване, какъвто е случаят с алхимиците в техните лаборатории.

Основните метали и елементи за създаване на философския камък (еликсир) са Живак, Сяра и Сол.

В книгата си „Дух Меркурий“ Юнг пише, че свойството на живака мигновено да се изпарява символизира материалното възплътяване на духа. Същевременно живакът е сроден със среброто и Луната. Живакът е в началото и в края на Великия Опус, той е наставник, проводник и едновременно трикстер, противник и беглец.

Живакът символизира Меркурий, който се явява едновременно висш и нисш Бог, защото притежава качества както на метала, така и на течността (стихия – вода). Освен това (Yung, URL, https://royallib.com/read/gustav_yung/duh_merkuriy.html#_1e).

Меркурий (респ. Хермес) е същността и основата на алхимията. „Ние сме в правото си да отъждествим концепцията за Меркурий с концепцията на безсъзнателното“, пише Юнг (ibid.).

Важно е да се отбележи, че Меркурий притежава андрогинна природа и в мъжката психика обикновено се проявява откъм женската си хипостаза като Анима, а в женската психика – откъм мъжкото начало като Анимус.

Сярата в алхимията символизира активната мъжка субстанция, възплътена в материята.

В алхимията сярата притежава амбивалентни свойства. В позитивния си аспект тя представлява огъня на Слънцето (слънчевия огън), Слънчевата „червенина“, затова представлява принципа на съзнанието. В негативния си аспект сярата се идентифицира с дявола, *адската сяра*, страсти и възделени. (Yung, 2003, §151).

В диалектичната двойка „сяра и сол“ солта представлява противоположност на сярата и се съотнася с женския, статичен принцип. От една страна тя символизира мъдрост, а от друга, поради горчивината си – нейното отсъствие, защото „там, където има горчивина, отсъства мъдрост, а там, където има мъдрост, не може да има горчивина“ (ibid., §330). Друго противоречие, което съдържа в себе си *солта*, е, че от една страна тя се

свързва с идеята за безсмъртието, но същевременно определя тялото като обикновена тленна материя.

По такъв начин, сярата представлява мъжкия принцип, солта – женския, а живакът – андрогинния, който обединява двете противоположности.

Стадии на алхимичния процес

В историята на алхимията процесите на получаване на философския камък са описвани чрез алегии, символи, а често пъти чрез изображения на неговите стадии, всеки от които има определен цвят. Повечето автори споменават за 4 стадия според цветовете, посочени още от Хераклит: *melanosis* (черно), *leukosis* (бяло), *xanthosis* (жълто) и *iosis* (червено). С оглед на тези цветове става дума за следните 4 стадия: *нигрето*, *албедо*, *цитринитас* и *рубедо*.³

Стадий *Нигредо*

Стадият *Нигредо*, или, както още са го наричали алхимиците, „тъма“, представлява според Марлан среща с „дракона“, подземния дух или дявола, а тази среща носи страдание. Душата на човека се оказва заплениена от мъките на меланхолията, обзета от борба със „Сянката“. Черното слънце, *Solniger*, е фаза от процеса, то изчезва когато идва „разсъмването“.

Нигредо означава пълно разлагане, т.е. първия етап на Великия опус (създаването на философския камък).

Символът на *Нигредо* е Гарван, „Черната Врана“, „Глава на Врана“, „Глава на Гарван“ и „Черно Слънце“, гниещ труп, черна птица, черен човек, мъртъв цар, изяждан от вълци.

Нигредо представлява първия стадий на срещата на алхимика със своя микрокосмос, който се реализира чрез отдалечаване от външния чувствен свят чрез медитация и навлизане в тъмния вътрешен свят на душата. *Нигредо* се свързва със смъртта и предполага напускане на света на физическите усещания и ограниченията, които привързват човека към физическото тяло (Marlan, URL, http://www.maap.pro/biblioteka/stati/marlan_alkhimiya.html).

Марлан също така отбелязва, че в психологическите термини чернотата се отнася към архетипа Сянка. Юнг счита, че от *Нигредо* произлиза Камък, символ на безсмъртната Цялостност / Самост.

В някои варианти на дестаните за Кьороглу (узбекския и туркменския вариант) героят се ражда в гроба от мъртвата си майка – акт, който можем да отнесем към *Нигредо*, първия етап от индивидуацията. В изоморфни отношения с другите стадии на алхимичния процес е

³ Юнг рзглежда три стадия на Великия опус: *нигрето*, *албедо* и *рубедо*.

инициацията на Къороглу, когато изпива вълшебната пяна с различен цвят от двойния извор Гошабулаг.

Стадий Албедо

Стадият Албедо акумулира в себе си представите на зороастризма и манихейството за светлината като символ на божествената същност на човека.

Албедо представлява „бял труд“, респ. възвращане. Според Елиаде (Eliade, 1998) „[с] това възобновяване ние не само придобиваме новата душа, но и новото тяло... Това тяло е духовно, по-тънко от въздуха, подобно на слънчевите лъчи пронизва всички тела...“

Албедо символизира пречистването и сублимацията, при която се появяват зародиши на съзнанието. Н. Флаemel (Flamel, 2001) отбелязва: „Понеже ние вече нарекохме чернотата *смърт*, в рамките на същата метафора ние можем да наречем белотата – живот, която идва едва чрез възкръсването“.

По време на албедо душата, на която предстои духовно израстване, „се храни с мляко“, подобно на младенеца.

Символът на албедо е Белият Лебед. На този стадий алхимикът започва да изживява опита на вътрешния свят като изпълване със светлина.

В дестаните за Къороглу самият герой, както и неговият вълшебен помощник Хадир/Хъзър (въплъщение на архетип Мъдрият Старец), преминават стадии, които бихме могли да съотнесем със стадия албедо.

При Къорогълъ/Гороглу, който излиза от тъмнината, това е пътят към светлината, която се съдържа в етимологията на другото му име Равшан („светлина“).

В азербайджанския и истанбулския вариант Къорогълъ е син на слепия, т.е. отново на тъмнината. А целият му живот представлява издигането на духа чрез обединяване на архетиповете Сянка, Персона, Анима и Анимус, както и чрез сблъсъците му с архетипа Мъдрият Старец. Тези сблъсъци го отвеждат към състояние между живота и смъртта, което символизира приближаването му към архетип Цялостност / Самост.

Стадий Цитринитас

Третият стадий Цитринитас (жълтото – „превръщане на сребро в злато или „пожълтяване на лунното съзнание“) символизира Пауна, който първоначално се проявява като палитра от вечно променящите се багри (Sedova, URL).

През XV-XVI век стадият Цитринитас вече не се споменава, макар че алхимиците продължават да използват четирите първични елемента (земя, вода, въздух и огън).

Анализирайки делото на редица автори-алхимици и литературните източници за тях, В. Седова стига до интересни изводи за този най-тайнствен стадий на Великия опус: той символизира брак, зачеване, а жълтият цвят включва в себе си и представата за урина-ръжда. Тя смята, че от гледна точка на християнството тези теми са се разглеждали като греховни, затова алхимиците по време на инквизицията са пропускали описанията на този стадий в книгите си, а информацията се е предавала по устен начин. След като традицията на устното предаване се е изгубила, този стадий е бил обявен за излишен. Авторката стига до извода, че стадият Цитринитас е най-важният стадий при получаването на философския камък. Човек изхвърля всичко старо от себе си, но капка урина попада на неговото тяло и човек изведнъж открива в своята урина миналото – много положително, нужно, ценно и вечно. Така той наново запложда себе си със своята урина, но при това качествено се преобразява (Sedova, URL, <https://castalia.ru/perewody/telema-mirovozzrenie/2266-valeriya-sedova-tsitritinas-uteryannaya-stadiya-siyaniya.html>).³

Този стадий може да бъде отнесен към една част от трансмутациите на Къорогъл/Горогъл, когато героят се проявява като трикстер. Особено ясно това проличава в туркменските дестани (Chufadar, 2019).

Стадий Рубедо

Стадият Рубедо се символизира от Пеликана в началото на почервяването и Феникса, който символизира завършването на прераждането. Както Пеликанът пронизва гърдите си с клюна си и храни своите пеликанчета със собствената си кръв, така и алхимикът трябва да създаде жертвени отношения с вътрешната си същност, като подхранва със собствените си душевни сили духовния ембрион, който се развива вътре в него (Bogdan, 2007). Птицата Феникс възкръсва от пепелта преобразена. Подобно на нея алхимикът трансформира своята същност до такава степен, че вече не зависи от физическото си тяло. В този смисъл той придобива Философския Камък, Духовния център на своето битие.

Така стадията на Великия опус едновременно отразяват степените на алхимичния процес на преобразуване на елементите, материята и едновременно с това отразяват картина на алхимията на душата с успоредно описание на интензивната работа на физическото ниво – А. Пуасон отбелязва: „По такъв начин духовното развитие на алхимика е вървяло успоредно с реалните физически операции“ (Puason, 1995).

Великият опус завършва, когато човешката душа е интегрирана и навлиза в рубедо – червеното, идеалното състояние на човешката жизнена

³ Ж. Хедесан също пише, че алхимиците след XV век не споменават стадия *citritinitas*, който той разглежда като алхимичната сватба на Слънцето и Луната, т.е. сливането на мъжкото и женското начало. При това женското е албедо, а мъжкото е цитринитас (Hedesan, URL, 2009). Процесът довежда до раждането на хермафродита, философския живак, което съответства на стадия рубедо.

енергия, в което изчезват последните следи от черното. Великият опус се разбира като процес на получаване на философския камък (или еликсир) и едновременно с това постигане на сливането на духа и материята.

Паралели: Алхимия – шаманизъм – дестани

Някои алхимични процеси на Великия Опус напомнят ритуали на шаманската инициация. Като нейна обща черта може да бъде посочена традиционната изолация на децата при прехода им в следващия етап на живота. Според М. Елиаде момчетата са прекарвали определено време в отдалечени места – гори, джунгли и други безлюдни местности, където се занимават с обикновени дейности, но под ръководството на наставник. Вторият момент е ритуалното „разкъсване“, разчленяване“. Всеки подрастващ преминава най-жестоки изпитания (побои, изваждане на зъби, отрязване на пръсти, обрязване, осакатяване). Преминаването през тези изпитания означавало ново раждане. След определено време и успешното завършване на процеса възприемали юношата вече като пълноценен член на обществото.⁵

Според вярванията на якутите, описани от М. Елиаде, демони премествали бъдещия шаман в подземния свят, където той престоявал три години. Там преминавала неговата инициация – духове отрязвали главата му и я поставяли до тялото му, разрязвали тялото му на малки парчета и ги раздавали на други духове, които отговаряли за различни болести.⁶ След това костите му се покривали със свежа плът, а понякога се обновявала и кръвта му. В реалния живот бъдещият шаман лежал без съзнание в юрта или пустинно място от три до девет дни; някои почти спирала да дишат и за малко не са били погребвани живи. Накрая те идвали на себе си и получавали ново тяло и дарование на шаман (Eliade, URL, https://www.gumer.info/bogoslov_Buks/okkultizm/Eliade/index.php).

Както се вижда, инициацията в шаманизма има общи черти с първия стадий от Великия опус в алхимията – нигредо. На този стадий по-

⁵ Друг вариант на инициацията запазва основните моменти като изолация и „умъртвяване“, което се състои в ритуалното разчленяване: М. Елиаде го описва по **следния начин**:

„По-рано шаманът задължително преминавал обряда на шаманската болест. Тази болест се е изразявала във физическите болки без обективни причини и психологични проблеми, които не приличат на психологическите заболявания: тревожни или подтиснати състояния, дълго мълчание, плачене без видими причини, усамотяване в гората независимо от времето, сънливост, отсъствие на концентрация в материалния свят. През това време в сънищата и виденията се **извършва посвещението в шамани**. Човек вижда, че го заобикалят странни същества, той може да разпознае между тях митични същества, които го разкъсват на парчета или го увреждат физически. След това варят неговата плът и пак събират разчлененото му тяло в едно цяло и го връщат към живота (Shamanizm, URL, <https://shamanizm.com/shamanizm/drevnij-i-sovremenyj-shamanizm/>).

⁶ По време на шаманската болест, както посочва Елиаде, предци-шамани пускали в тялото на инициирания стрели, разрязвали тялото му, чупели и почиствали кости или разрязвали стомаха, пиели кръвта му и яли неговата плът, или загривали и раздробявали черепа му с чук.

добно на шаманизма се предприема „умъртвяване“ на материята чрез разкъсване или раздробяване, което представлява първия етап от процеса на нейното пречистване. Това е т. нар. „Философска смърт“, а самият процес се разбира като постигане на състоянието на гниене и разлагане (Fargas, 2008, p. 132). Същевременно това означава освобождаване на духа от материята (Fargas, 2008, p. 125).

Паралели: Алхимия – Суфизъм – Дестани

Подобно на шаманизма и алхимията, „пътят“ на суфитите задължително включвал инициация и дългия период на ученичество под ръководството на наставник. В суфизма се забелязват и влияния на неоплатонизма, гностицизма и манихейството. Някои суфити са били съдени⁷, а част от тях са били екзекутирани⁸, поради което суфитите, подобно на алхимиците, започнали да споделят своя опит в тесния кръг от верни ученици и посветени (Eliade, 1998). Показателна е връзката на някои суфити с алхимичното учение. Показателно е, че много от мистиците и суфитски учители като Хюсейн ибн Мансур – наричан още Ал-Халадж („мистик и мъченик“) – и особено Авицена и Ибн Араби са писали за алхимията като за духовно деяние.

Съществуват свидетелства за това, че Ал-Халадж е познавал алхимичното учение. Той проповядва, че висшата цел на всяко човешко същество е мистичното съединяване с Бога, което се постига с любов. В неговите стихове, в които описва дълбоката си тъга по висшето съединяване с Бога, се забелязват изрази, заимствани от алхимичния Велик опус (Eliade, 1998).

Близостта с алхимичното учение за Андрогина или Хермафродита като висша единна личност проличава и при суфита Ибн Араби. Той счита, че Цялостната реалност съставлява модус на началното Божествено битие. Тази божествена реалност се разделя на субект (познаващия) и обект (познаваното). Обединявайки в себе си Небето и Земята, Съвършеният човек постига Единното битие.

В тюркските дестани за Кьороглу се срещат герои андрогини, или поне съществуват индикатори, намекващи за техния статус като такива. Преди всичко може да се отбележи героят, към когото се обръщат често в песните с „майко, Кьорогль“.

В повечето варианти на епоса за Кьороглу героят няма деца – нещо, което можем да възприемем и като намек за неговата шаманска андрогинност⁹.

⁷ Такива видни суфити са били Зу-н-Нун († 245/859) и ал-Нури († 295/907).

⁸ Сред екзекутираните са Ал-Халадж, Сухраварди и др..

⁹ Същото се твърди и за Деде Коркут, за когото също има индикатори за андрогинност (Chufadar, 2013, p. 82).

В таджикската и в туркменската версии Къороглу (Гъорогълъ/Гургули) има син Хасан хан, наричан Курдогълъ („син на вълк“), защото внушава ужас на околните. Курдогълъ едва на 18 години разбира кой е баща му, по време на битка с него самия.

Паралели: Алхимия – Манихейство – Дестани

Според Къзласов манихейството е било разпространено в Средна Азия. Манихеите стигат Средна Азия и се приспособяват към местните вярвания. Къзласов отбелязва тясната връзка между манихейството и шаманизма: манихейството, стигайки Сибир, „се е облякло в шаманския костюм” (Kazlasov, 1982, p.34). Това твърдение е много близо до истината, поради което манихейските идеи са близки до шаманските представи за връзката на трите нива – Подземния свят (тъмнина), Земя-вода (смесване на тъмнина и светлина) и Небето (светлина).

Връзката между манихейство и алхимия е разгледана от Юнг в „*Mysterium Conyunctionis*”, § 4. „Алхимията и манихейството“.

Важно значение, както в манихейството, така и в алхимията, има мотивът за отсъстващия или липсващ баща (сираче, *apis*). Самият Мани, основателят на манихейството, според Юнг е най-известният пример за „сина на вдовицата“ – четири годишният Мани е бил продаден като роб на богатата вдовица, която го обикнала и го направила свой наследник. Наред с богатството ѝ Мани наследява „змейската отрова“ на своята доктрина – учение за противоположности: „бялото и черното, жълтото и зеленото, влажното и сухото, небето и земята, нощта и деня, душата и тялото, доброто и злото, истината и лъжата“.

Юнг нарича учението на Мани „ерес, която е отровила множество народи“. В тази връзка е интересно неговото наблюдение, че *Кубрикус*, истинското име на Мани, е сходно по звучене с редица алхимични названия: *Алкибрик*; *Габриус/Габрикус/Габрициус*; *Кебрик* („арсен“, т.е. активния мъжки елемент), *Кибрик/Кибрис/Кибрит/Кибрич*, *Кубриг/Кубриус/Кубрич*, *Фабритис/Фабритиус* и др. – арабската дума *кибрит* означава „сяра“, а „черната сяра“ е друго отрицателно име на активната мъжка субстанция на Меркурий и обозначава неговата тъмна, мрачна природа, която представлява Злото. От гледна точка на християнството това е дяволът – той представлява задействаната тъма на материята, *umbra Solis* (сянката на слънцето).

Юнг отбелязва, че през XVI век в алхимията започва да се налага доктрината „*Increatum*“ (Несътвореното) и тя става причина за развитието на дуализма, който може да се сравни с манихейското учение.

Мотивът за отсъстващия баща присъства в дестаните за Къороглу. В повечето версии на анализирани дестани бащата на героя е коняр.

В узбекската версия на епоса героят е син на падишаха Джагалъбек и се казва Равшан (Светлина) бек, а жена му Хилалай по-късно ражда в гроба сина им, наречен „Син на могила“ – *Гургули*. В тази версия бащата е принуден да избяга, той не взема участие в съдбата на сина си и двамата се срещат случайно, когато слепият Равшан бек, който живее в една джамия, раздава чай на дервишите. От щастие, че среща сина си, и от мъка по починалата си жена той умира.

В редица дестани самият Къроглу е отсъстващият баща, който случайно среща сина си или го убива, без да го познае, или бива победен от сина си, но пощаден от него.

Друга идея, възприета от манихейството в алхимията, е идеята за противопоставеността на Тъмнината/Тъмната (първичното, физическото тяло) и Светлината като пречистена човешка същност. Тази идея също се среща в дестаните за Къроглу.

Според манихейството във Вселената съществуват две начала и две сили, които нямат нищо общо и не са свързани помежду си – Светлина и Тъмнина/Тъма. Светлината представлява неразделно единство, персонифицирано от върховното божество – Бащата на Величието или Бога на Истината, Бог-Отец. С него неразделно са свързани 4 качества на Божествеността (респ. Чистотата), Светлината, Силата и Мъдростта, поради което го наричат „четириликия Баща на Величието“. Същността му се изразява от 5 абстрактни понятия: Ум, Мисъл, Разбиране, Помисли, Размисли, които са неговите хипостазии и атрибути (Chosroev, 2007, 129-130).

Според Ю. А. Зуев в манихейството материален елемент на всякакво творение, който се получава чрез смесване на Светлината и Тъмната, е **калта**. Под „пречистване от калта“ се подразбира освобождаването на Душата от плена на Материята, тъй като, калта е осквернявала чистотата на Светлината (Zuev, 2004, p. 26-28). Постоянното пречистване от Материята и Тъмната съставлява съдържанието на процеса на възнасяне на Душата в царството на Светлината (*ibid.*, p. 26).

Раждането в могила, в тъмнината, от „мъртвата майка“ кореспондира с учението на алхимиците. М. Елиаде (Eliade, URL, 2002) посочва, че „Западните алхимици разделят процеса на трансмутацията, т.е. създаването на философския камък, на четири стадия. И първият от тях (нигрето) – завръщането на материята в течено състояние символизира „смъртта“ на алхимика. Този, който се стреми да влезе в Царството Божие, трябва телесно да се завърне в лоното на майка си и там да умре, като под майка се разбира „*primamateria*“. В светлината на алхимичното учение героят е преминал алхимичната трансмутация, подобно на това както алхимиците превръщат първичната материя във философския камък.

Тъмната и Светлината, изолирано един от друг – именно такива са състоянията на Равшан/Рушан (бъдещия Гуругли/Гургули/Гороглу) в мо-

гила, роден от мъртва майка (в един от вариантите в пещерата) и излязъл на светлина при живите хора. Целият му живот впоследствие представлява пътя му към Светлината чрез интеграцията на тъмната страна на душата му – Сянката, олицетворение на неговата Анима и чрез противоборства с тъмните сакрални сили.¹⁰

В узбекските, туркменските и таджикските дестани на епоса за Гуругли/Гуругули/Горогъл героят е роден в тъмнината (син на гроба, от мъртвата си майка) и върви към светлината, като през целия му живот в самия него се борят Тъма и Светлина. В таджикските дестани най-идеалният образ на героя е образът на мъдрия водач Гуругли, постигнал Цялостност / Самост (Chufadar, 2019).

В процеса на инициация в туркменските дестани за Къороглу сходна функция с тази на духовете в шаманизма изпълняват *ерени* – светите духове, които изваждат от корема на героя черния дроб, пречистват вътрешностите му със светлина, отново връщат вътрешностите му в първоначалното състояние и го благославят. След събуждането си той изпива чаша вино, дадена от ерените, след което се опиянява и губи съзнание. Ерените отново го благославят и Къорогъл се събужда (TGE, 1983). Тук, без съмнение, наблюдаваме напластяване на елементите на шаманизма, но ролята на шамана вече изпълняват ислямски светци, а ритуалът започва да придобива индикатори на манихейството.

Паралели: Алхимия – Ислям – Дестани

В ислямската религия шиитите широко са използвали алхимичния символизъм – около 80% велики арабски алхимици са били шиити.¹¹

Шиитите считат, че Али и неговите потомци носят в себе си част от божествената светлина и дори божествена субстанция. За една част от шиитите и исмаилитите имамът е посредник между Бога и правоверните. Той допълва пророка и споделя неговата слава, освен това благодарение на „*walâyat*” („приятелството с Бога“) може да получи откровение и да разкрие на привържениците си нови хоризонти на ислямската духовност (Eliade, URL, 2002, §273).

За това, че Къороглу принадлежи към шиитите, съществуват многобройни индикатори в различните версии на епоса.

¹⁰ Подобен процес изживява и конят на героя, който трябва да бъде отглеждан в конюшня без дневна светлина. Светлината, която прониква в конюшния през повредения покрив, нарушава процеса на формиране на крилат кон – порасналите в тъмнината криле бързо се смаляват и изчезват от проникналата светлина.

¹¹ Също така шиитите винаги са се придържали към идеята за компенсаторната страна на безсъзнателното и с това са противодействали на инертността на сунитите, които се стремели да интерпретират Корана и неговите правила буквално (вж. Мария Луиза фон Франц, „Индивидуация във вълшебните приказки“ – Frants, URL, <https://castalia.ru/perewody/yungiantsy-blizhnij-krug/4339-mariya-luiza-fon-frants-individuatsiya-v-volshebnykh-skazkakh-glava-1-belyj-popugaj.html>).

В уйгурския и някои туркменски варианти на епоса бащата на героя е самият Хазрети Али.

В статията на С. Б. Курбанов и Х. С. Рузимбаев „За хорезмската версия на епоса „Горогъл“ се споменава за свидетелството на А. Н. Самойлович, според което той е имал достъп до 4 ръкописни варианта на произведението на Абулгази Баходурхан „Шеджере и тюрк- Shajage-i Tarakime/Şecere-i Türki” (Родословното дърво на тюрките).

В най-съвършения от екземплярите, принадлежащ на Ходжалимолла, се е говорило, че Коркут имал двама сина от дъщерята на шах Кинак Хилала. Вторият син се е казвал Равшан. След време при Равшан се явява Хазрети Али и завещава на Равшан с личен пример и оръжие да разпространява ислямската религия (Kurbanova, Ruzimbaev, 2016).

В туркменската версия на епоса също се проследява връзката на Горогъл/Кьорогъл с Али (Chufadar, 2019, p. 90). Там веднъж на сън му се явяват Хазрети Али и 40 ерени, като всеки от тях му подава чаша вино. Али му предава изчезналия жребец и му предсказва 120 години живот, награждаваго със знание на 72 езика и придава сила на неговия меч да побеждава всичките му врагове (при това отказва на героя потомство).

Х. Корогълъ привежда друг ръкописен вариант, в който Кьорогълъ веднъж седи край реката и вижда червена пяна на повърхността на водата. Той започва да я пие, но изгубва съзнание. На сън му се явяват светците и го благославят да победи враговете си, даряват му дарба на певец и го наричат Кьорогълъ. Когато настъпва вечер, го намират край реката в безсъзнание. Когато се съвестява, той пожелава да му дадат саз¹² и изпява песен за това как е получил от Али напитка, която му е дала власт над туркменците, за да победи неговите врагове.

В. В. Бартолт (Bartolt, 1971) отбелязва, че шиизмът е бил разпространен и в Предна Азия и е служил като идеология за народните движения, а Х. Корогълъ (Kogogly, 1983) изрежда няколко народни въстания с шиистка идеологическа основа, тясно свързани с мюсюлманския мистицизъм – суфизма.¹³

Паралели: алхимия – психоанализа – дестани

Стадии на Великия Опус от гледна точка на психологията

Първият стадий, респ. първичното разделяне (*интroversия*), започва от първичната безсъзнателност.

На този стадий Дух (сяра), душа (живак) и тяло (сол) представляват единство, в която духът е подчинен на душата, а душата на тялото.

¹² Саз е струнен музикален инструмент – Н. Ч.

¹³ Става дума за въстания на сербедарите в Хорасан (1337-1381), Самарканд (1365), Кирман (1373), Мазан-деран и Гилан (50-70-те години на XIV век) и др. (Kogogly, 1983)

Необходимо е душата да се освободи от властта на материята. Според Юнг (Yung, 2001) това означава „интроверсия, интроспекция, медитация и анализ на желаниа и техните мотиви“. По такъв начин от гледна точка на психологията се извършва освобождаване на душата от оковите на материята, съответстващо на изваждането на проекциите от външния свят и тяхното разпознаване като вътрешно съдържание.

Вторият стадий, *Coniunctio*, представлява процес на обединяване на Съзнателното и Безсъзнателното. Ако в началото основният обект за разпознаване са сенчестите части, които трябва да бъдат наблюдавани отстраня, то този стадий предполага среща с Анима.

На ниво *Coniunctio* се осъществява полет в Безсъзнателното (католизирано от Анима) и сливане със сенчестите енергии. В алхимията *Coniunctio* се символизира от свещения брак на царствената двойка Слънцето и Луната.

Третият стадий *Nigredo* следва след сливането на Съзнателното и Безсъзнателното. На този стадий и едното, и другото в техния предишен вид умират и се разпадат.

Nigredo е нивото на смъртта, разпадането и пълна загуба на каквато и да е опора. Ето защо присъща за този стадий е тежка депресия, понякога със суицидални желаниа. Участникът на мистерията трябва да изживее привидна смърт, за да достигне трансформация. Сънищата изобилстват с мрачни мотиви на разлагането; типични са клаустрофобни затворени сгради, разчленявания, разпятия, кастрации, потъване в кал. За завършването на *Nigredo* сигнализира появата на мандали в сънищата (четворни цялостни конструкции, изживяването на които се възприема като нещо свещено).

Андрогин, двуглавият Ребис, олицетворява самия процес на Великия Опус като единство на мъжкото и женското начало.

Мъжката и женската глава на Андрогина символизира единството на Слънцето и Луната, на царя и царицата, на сярата и живака (Puasson, 1995). Тяхното единство представлява философският брак. Плод на този брак е Ребис, символизиращ андрогинното тяло. Процесът от гледна точка на алхимията се състои в това, че първичният елемент сярата, „която се изгаря“, и живак (Меркурий), който се изпарява, се обединяват във философския Меркурий и се възплътяват в Андрогина (Хермафродит). Този философски Хермафродит се изобразява в алхимичните съчинения като двуполово същество с надпис *Rebis* (двойна вещ).

Вероятно съдържащата се в дестаните за Кьороглу идея за неговата андрогинност, проличаваща в обръщението към него *майко* Кьороглу, се дължи не само на шаманистичните рефлексии, но така също кореспондира и с алхимичните представи за андрогина като идеална личност.

За завършването на Великия Опус Юнг пише: „Противоположностите са обединени в новия „Аз“, който притежава черти на всяка от конфликтующите субстанции, но при това не представлява нито едното, нито другото. Това е ниво на завършването на Великия Опус, който съответства на докосването на *unusmundus* (единният ум) (Yung, 2003, § 765).

Тук Меркурий въплъщава висша Цялостност / Самост, единство с битието (*ibid.*, §662).

Юнг стига до заключението, че основната тема на алхимичното търсене е създаване на философския камък, който представлява нерушимата Цялостност / Самост, в която се обединяват противоположностите. Те се символизират като химически елементи (сол-сяра); зооморфно (змея-птица; птица крилата и безкрила); антропоморфно (цар и царица, Адам и Ева); астрологично (Слънце-Луна). От гледна точка на психологията това съответства на обединяването на Съзнателно и Несъзнавано в Цялостност / Самост.

Юнг разглежда алхимията по начин, различен от съвременните разпространени представи за нея (като лаборатории и хора, които се стремят да превърнат олово в злато, а в най-добрия случай като предтеча на химията). Той стига до извода, че в основата на алхимията е залегнала философска идея. Златото, което алхимиците се опитват да получат, е философското злато – те се стремят да получат съвършения човек, „цялостната личност“ (Yung, 1995) чрез издигането на духа му и постигането на съвършенството в природата.

Индикаторите за алхимичните тайнства се съдържат в различните варианти на дестаните за Кьороглу, в които героят последователно изпива три вида пяна от вълшебния чудодеен двоен извор *Гошабулаг* – езерце с млечна белота, образувано от чиста като сълза вода, когато се срещали две звезди над него.

Освен описания от В. Я. Проп мотив за живата и мъртвата вода, от които рани нарастват и мъртвъци оживяват (Прор URL) – мотив, за който говори и Х. Короглъ в Предговора към епоса за Гороглъ (Gogogly TNE, 1975), тук можем да видим отражението на алхимичните идеи за еликсира, който е способен да лекува и усъвършенства човека.

В епоса героят пие пяна, образувана от двойния извор (респ. две смесени води). Веднъж на седем години в небето над този двоен извор се срещат две звезди, които се движат една към друга – едната от Запад, другата от Изток. Когато те се срещат, водите в извора започват да кипят и да се пенят. И тогава водата се зарежда със сила.

Най-важните качества на водата са следните: който се изкъпе в извора и пие от водата му, получава дарба на ашък (поет); техният вик започва да разтърсва планините и скалите, водата може да излекува

очите на Али киши/Хасан (бащата на Кьороглу). Мечът, потопен във водите на Гошабулаг, се запазва остър винаги. Конят, който пие от този извор, започва да чете мислите на стопанина си и винаги му е верен, а пътя, който обикновено изминава за месец, преодолява само за седмица. Стогодишен старец, ако пие от тази вода, става подобен на момък с „темену жени мустаци“, слепците проглеждат и т.н. (Gorogly TNE, 1975).

Вълшебната напитка (пяна) присъства и в редица други варианти на епоса.

Както отбелязва С. Ю. Неклюдов, в епосите получаване на помощ от отвъдните сили се осъществява обикновено по време на сън или под формата на видение по време на посещаване в шамани – например човек получава дарба на певец при посещаване на Отвъдното или по време на среща с дух или герой (Neklyudov et al., 2010, p. 250).

В кюрдския вариант на епоса Кьороглу изпива три вида пяна, като от третия вид получава мощен гръмотевичен глас, внушаващ страх на враговете му (Dzhindzhi, 1953).

Този мотив присъства също в азербайджанския епос и в българския вариант на епоса (Kyoroglu, ANE 1959), (Mollov, 1957).

В тбилиския вариант героят седи край река и изведнъж вижда на повърхността на водата червената пяна. Той понечва да я изпие, но загубва съзнание. На сън му се явяват светците и го благославят за победа над враговете, даряват му талант на певец и поет и го наричат Кьороглу. Вечерта го намират в безсъзнание край реката. Когато се съвзема, Кьороглу моли да му дадат саз и пее песен за това, че Хазрети Али му е дал напитка, благодарение на която той е станал силен и получил власт над туркмените, за да порази враговете на Али (Chlaidze, 1967).

В анадолския вариант Рушен сънува сън, в който един старец му казва: „Слез близо до Ерзурум. Там има вода, която се казва Гошабулак. Ако изпиеш три пъти пяна от тази вода, ще бъдеш безсмъртен“. На следващия ден Кьороглу се връща при баща си Али Киши и заедно с него отива до брега на Арас. Али Киши сяда под един бор, а Рушен чака пяната, която ще мине три пъти, за да даде на баща си да пие от нея, и да стане безсмъртен. След известно време пяната започва да приижда. Първата пяна е алена, изпива я Рушен. Той изпива и втората пяна, която е бяла. Третата пяна, която е синя, той слага в една паничка. Носейки я на баща си, по пътя пак ожаднява и изпива и нея. Отива при баща си с празни ръце. Баща му казва да не се измъчва, че ще стане един смел мъж. Изпиването на пяната се свързва с инициацията на героя и получаването на новото име. „Един ден Али Киши каза на сина си: „Пяната, която изпи от река Арас, ти даде дарбата да си поет, сила на ръцете и гласа ти. Твойто име ще се прослави навсякъде от изток до запад. (cited in Ekici, 1998) (Tural, Tural, Chobanoglu 2001: 385-389).

Въз основа на проведения анализ могат да се посочат редица общи идеи, ритуали и представи в предрелигиозни и религиозни вярвания, характерни за тюркското етнокултурно пространство на териториите на Близкия Изток, с идеи, ритуали и представи в алхимията, разпространена на тези територии. С учението на манихеите, също разпространено в Близкия Изток и Средна Азия, са близки постулатите на алхимиците за противоположностите и тяхното обединяване. В алхимията и в дестаните за Кьороглу се срещат идеите за преминаването на стадия Тъмнина по пътя към Светлината, идеята за отсъстващия баща, изпиване на пяна/еликсир за придобиване на висши качества и неуязвимост, респ. безсмъртие.

Също така можем да отбележим паралелите между изоморфността на инициационните обреди в стадията на алхимичния Великия опус, от една страна, и схващането на Юнг в психоанализата относно процеса на индивидуация и постигане на Цялостност / Самост, от друга страна. Изразено с терминологията у Юнг, в края на живота си Кьороглу не е толкова силен и непобедим, но той е приел сенчестата си страна и обединил своето Аз с Анима, поел е от мъдростта на Анимус, и е осъществил пътя от архетипната си тъмнина към Цялостната си личност.

References

- Abdullaev, Sh. V. (2000). *Istoriya himii*. Namangan: Fergana, 11-12. [Абдулаев, Ш. В. *История химии*. Наманган: Фергана, 2000, 11-12.]
- АНЕ (1959). *Kyoroglu. Azerbaydzanskiy narodniy epos*. Baku: AN Azerbaydzhanskoj SSR. [АНЕ: Кьороглу. *Азербайджанский народный эпос*. Баку: АН Азербайджанской ССР, 1959.] <https://knigogid.ru/books/369966-keroglu/toread>
- Bartold, V.V. (1971). *Sochineniya*. Т. II (ch. 1). Moskva. [Бартольд, В. В. *Сочинения*. Т. II (ч. 1). Москва, 1971.]
- Bogdan, H. (2007). *Western Esotericism and Rituals of Initiation* <https://muse.jhu.edu/chapter/232719>.
- Chlaidze, L. G (1967). *Ob odnoy neizvestnoy rukopisi eposa Kyor-ogly*. Trudy Tbilisskogo Gosudarstvennogo universiteta. Том 121. [Члаидзе, Л. Г. *Об одной неизвестной рукописи эпоса Кер-оглы*. Труды Тбилисского Государственного университета. Том 121, 1967.]
- Chosroev, L. (2007). *Istoriya maniheystva-Prolegomena*. Sankt-Peterburg: Filologicheskiy fakultet SPbGU (Seriya "Aziatika"). [Хосроев, А. Л. *История манихейства-Prolegomena*. Санкт-Петербург: Филологический факультет СПбГУ (Серия „Азиатика“), 2007.]
- Chufadar, N. (2013). *Mitologemi sadba i smart v Eposa Knigata na Dede Korkut*. Shumen: Konstantin Preslavsky University Press. [Чуфадар, Н. *Митологемите „Съдба“ и „Смърт“ в эпоса „Книгата на Деде Коркут“*. Шумен: УИ „Епископ Константин Преславски“, 2013.]
- Chufadar, N. (2019). *Fantastichnite elementi v destanite za Kyoroglu*. Seriya Akademika. Shumen: Konstantin Preslavsky University Press. [Чуфадар, Н. *Фантастичните елементи в дестаните за Кьороглу*. Серия Академика. Шумен: УИ „Епископ Константин Преславски“, 2019.]

Dzhindzhi, G. (1953). *Kurdskiyе skazy eposa "Kyor-ogly"*. Erevan. [Джинджи, Г. *Курдские сказь эпоса „Кер-оглу“*. Ереван, 1953.]

Ekidci, M. (1998). *Koroglutun Dogu ve Bata Versiyonlara Arasında Bir Karshilasharma*. İzmir (Basılmamış Doçentlik Takdim Tezi).

Eliade, M. (1998). *Aziatskaya alhimiya*. Sbornik esse. Moskva: Yanus-K. [Елиаде, М. *Азиатская алхимия*. Сборник эссе. Москва: Янус-К., 1998].

Eliade, M. URL. *Shamanizm. Arhaicheskiye tehniki ekstaza*. [Елиаде, М. *Шаманизм. Архаические техники экстаза*.] https://www.gumer.info/bogoslov_Buks/okkultizm/Eliade/index.php

Eliade, M. URL (2002). *Istoriya very ireligioznyh idey*. Том 3: ot Magometa do Reformatsii. Moskva: Kriterion. [Елиаде, М. *История вери и религиозных идей*. Том 3: ot Magometa do Реформации. Москва: Критерион] <http://psylib.org.ua/books/eliado4/index.htm>

Fargas, A. (2008). *Diccionari ode Alquimia*. A. Fergas – Madrid: Ed.Mandala.

Flamel, N. (2001). *Alhimiya*. Sankt-Peterburg: Azbuka; Peterburgskoe Vostokovedenie. [Фламель, Н. *Алхимия*. Санкт-Петербург: Азбука; Петербургское Востоковедение, 2001.]

Franz, M. L. *Individuatsiya v volshebnyh skazkah*. [Франц, М. Л. *Индивидуация в волшебных сказках*] <https://castalia.ru/perewody/yungianty-blyzhnij-krug/4339-mariya-luiza-fon-frants-individuatsiya-v-volshebnykh-skazkakh-glava-1-belyj-popuj.html>.

Geber, H. *Dzhabir ibn Hayan Geber*. In: *Smallbay*. http://smallbay.ru/private/alch_geber.html

Hedesan, B. J. (2009). *The Four Stages of Alchemical Work / Esoteric Coffeehouse*. <https://www.scribd.com/doc/11441835/The-Four-Stages-of-Alchemical-Work>

Iminova, D. M., Zuraev, B. S. *Rolyu uchyonyh Sredney Azii v razvitii himii*. [Иминова, Д. М. Зураев, Б. С. *Роль ученых Средней Азии в развитии химии*.] https://lomonosov-msu.ru/archive/Lomonosov_2007/23/Chemistry/iminova_dm.doc.pdf

Kazlasov, I. L. (1982). *Gora-praroditelnitsa v folklоре hakasov*. *Sovetskaya etnografiya*, (2), 83-92. [Казласов, И. Л. *Гора-прародительница в фольклоре хакасов*. *Советская этнография*, (2), 1982, 83-92.]

Koroglu, H. G. (1983). *Vzaimosvyazi eposa narodov Sredney Azii, Irana I Azerbaydzhana*. Moskva: Nauka. [Короглу, Х. Г. *Взаимосвязи эпоса народов Средней Азии, Ирана и Азербайджана*. Москва: Наука, 1983] <http://aghsu.cls.az/front/files/libraries/2374/books/350601451979715.pdf>.

Kurbanova, S. B., Ruzimbaev, Ch. S. (2016). *O horezmskoy versii eposa Gorogly*. Aktualnyye problem filologii: materialy II Mezhdunarodnaya nauchnaya konferentsiya (gr. Krasnodar, fevraly 2016 g.). Krasnodar: Novatsiya, p. 33-35. [Курбанова, С. Б., Рuzимбаев, Ч. С. *О хорезмской версии эпоса Горогль*. Актуальные проблем филологии: Международная научная конференция (гр. Краснодар, февраль 2016 г.) Краснодар: Новация. 2016, 33-35.] <https://moluch.ru/conf/phil/archive/177/9333/>

Levchenkov, S. I. *Kratkiy ocherk istorii himii*. [Ленченков, С. И. *Краткий очерк истории химии*.] http://www.physchem.chimfak.rsu.ru/Source/History/Sketch_2.html

Makarinov, V. *Viktor Braunerі alhimiya*. [Маринов, В. *Виктор Браунери алхимия*.] https://www.academia.edu/9075416/Виктор_Браунер_и_алхимията

Marlan, S. *Alhimiya*. [Марлан, С. *Алхимия*.] http://www.maap.pro/biblioteka/stati/marlan_alkhimiya.html

Mollov, R. (1957). (Hazarlayan ve redakte eden) *Koroglu*. Sofia: Narodna Prosveta, Devlet neshriyatevi. [Моллов, Р. (Подготвил и редактирал) *Кьороглу*. София: Народна Просвета, Държавно издание (изданието е на турски език), 1957.]

Neklyudov, E. S., Meletinski, E. M., Novik, E. S. (2010). *Istoricheskaya poetika folklyora: ot arhaiki k klassike*. Moskva: Izdatelskiy tsentr RGGU. [Неклюдов, Е. С. Мелетински, Е. М., Новик, Е. С. *Историческая поэтика фольклора: от архаики к классике*. Москва: Издателский центр РГГУ, 2010.]

Prop, V. Y. http://labyrinthos.ru/text/propp_istoricheskie-korni-volshebnoy-skazki_volshebnye-dary.html

Puasson, A. (1995). *Teoriya i simvoly alhimii*. Kiev: Velokoe Delanie. [Пуассон, А. *Теория и символы алхимии*. Киев: Велокое Делание, 1995.]

Saldadze, L. G. (1983). *IbnSinaAvicenna*. <http://rubooks.net/book.php?book=2624&page=2>

Sedova, V. *Tsitrinias – uteryannaya stadiya siyaniya*. [Седова, В. *Цитринас – утерянная стадия сияния*.] <https://castalia.ru/perewody/telema-mirovozzrenie/2266-valeriya-sedova-tsitritinitas-uteryannaya-stadiya-siyaniya.html>.

Shamanizm. <https://shamanizm.com/shamanizm/drevnij-i-sovremenniy-shamanizm/>.

Tural, S., Tural, G., Chobanoglu, Ö. (2001). *Türk Dünyası Ortak Edebiyatı. Türk Dünyası Edebiyat Tarihi*. Cilt 1. *Atatürk Kültür Merkezi Yayınları*, 385-389.

TGE (1983). Ger-ogly. *Turkmenskiy geroicheskiy epos*. (Epos narodov SSSR). Moskva: Nauka. [ТГЕ: *Гер-огль. Туркменский героический эпос*. (Эпос народов СССР.)

TNE (1975). *Gorogly. Turkmenskiy narodny epos*. Perevod E. Potseluevskogo. Biblioteka vseмирnoy literatury. Geroicheskiy epos narodov SSSR, t.2. Moskva: Hudozhestvennaya literatura. [ТНЕ: *Гороглы. Туркменский народный эпос*. Перевод Е. Поцелуевского. Библиотека всемирной литературы. Героический эпос народов СССР, т.2. Москва: Художественная литература, 1975.]

Yung, K. G. *Dusha i shesty arhetipov*. [Юнг, К. Г. *Душа и шесть архетипов*.] <https://e-libra.su/books/367707-dusha-i-mif-shest-arhetipov.html>

Yung, K. G. (2008). *Psihologiya i alhimiya*. Moskva: АСТ. [Юнг, К. Г. *Психология и алхимия*. Москва: АСТ, 2008.]

Yung, K. G. *Duh Merkuriy*. Ch. I. [Юнг, К. Г. *Дух Меркурий*. Ч. I.] https://royallib.com/read/gustav_yung/duh_merkuriy.html#_ie.

Yung, K. G. (2003). *Mysterium coniunctionis*. Izbrano. T. 1. Pleven: Evraziya-Abagar. [Юнг, К. Г. *Mysterium coniunctionis*. Избрано. Т.1. Плевен: Евразия-Абагар, 2003.]

Yung, K. G. (1995). *EON. Izsledvaniya varhu simbolikata na tsyalostnata lichnost*. Pleven: „EA” АД. [Юнг, К. Г. *ЕОН. Исследования върху символиката на цялостната личност*. Плевен: „EA” АД, 1995.]

Yung, K. G. (2001). *Psihologiya i alhimiya*. Pleven: „EA” АД. [Юнг, К. Г. *Психология и алхимия*. Плевен: „EA” АД, 2001а.]

Zuev, Y. L. (2004). *Maniheyskoe svyatilishte pod Tarazom /k nauk Izvestiya NLNRK. Seriya obshtestvennyh nauk*. (4.), 26-28. [Зуев, Ю. Л. *Манихейское святилище под Таразом/к наук Известия НЛНРК. Серия общественных наук*. 2004, (4.), 26-28.]